Урок. Словосполучення й речення. Узгодження та керування

Урок засвоєння нових знань і формування вмінь · 45 хв

«Найкращі нам разки найкращих слів Низати в речення сам Бог велів» — Д. Білоус

Проблемне питання уроку: Чому, добираючи залежне слово, ми не можемо поставити його в зручну форму і сказати «чудова тюль» чи «щиро дякую вас», хоча зміст зрозумілий усім?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень або учениця записує означення узгодження й керування та наводить по два приклади кожного. • Називає чотири види помилок у словосполученнях, поданих у підручнику. • Пояснює, що таке інверсія і на що вона впливає в реченні.	• Розрізняє узгодження й керування у словосполученнях і обґрунтовує вибір. • Знаходить і виправляє помилки в узгодженні, керуванні та виборі прийменника. • Добирає форму прикметника до іменника, рід якого треба перевірити, і пояснює написання.	• Усвідомлює значення синтаксичної норми для точності й культури власного мовлення. • Цінує вміння добирати слово й форму так, щоб думка прозвучала ясно.

Базові поняття і терміни

словосполучення, узгодження, керування, синтаксична норма, синтаксична помилка, синтаксичні синоніми, інверсія.

Форми роботи

- Фронтальна робота й письмовий «мозковий штурм» в зошиті
- Робота з текстом підручника
- Робота в парах із таблицею правила
- Спостереження за прикладами
- Редагування речень із помилками

Обладнання та реактиви

- Таблиця «Узгодження й керування» на слайді або дошці з двома колонками
- Картки з реченнями, що містять синтаксичні помилки, по одній на пару
- Слайд зі словосполученнями для мотивації та спостереження
- Орфографічний словник або «Український правопис 2019» для перевірки роду іменників

Демонстрації

- Слайд зі словосполученнями «важлива подія», «наша земля», «п’ятий день», «написаний лист» — залежне слово повторює рід, число й відмінок головного
- Ті самі словосполучення у формах «важливої події», «на нашій землі», «п’ятого дня», «написаного листа» — при зміні головного слова змінюється й залежне
- Картки з помилками «щиро дякую вас», «навчання математиці», «комітет по захисту прав споживачів» — у кожному випадку порушено або керування, або вибір прийменника
- Речення «Сад затуляв дім» і «Дім затуляв сад» на двох половинах дошки — зміна порядку слів змінює логічний наголос і смисл

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — речення Л. Костенко як приклади неповних речень і порядку слів
- Іноземна мова — зіставлення керування дієслів в українській та польській мовах на прикладі розуміти латину

Місце уроку в темі

Попередній урок: Види речень за метою висловлювання, будовою та складом головних членів, просте й складне речення (§ 14).

Наступний урок: Синтаксичні помилки в реченні, зокрема узгодження підмета й присудка та побудова однорідного ряду.

Безпека

- Під час роботи в парах діти сидять на місці й не переходять класом без дозволу вчителя, щоб не створювати тисняви між рядами.
- Картки з реченнями роздає вчитель або черговий уздовж ряду, учні не бігають і не передають їх через парти.
- Проєктор вмикає лише вчитель, учні не дивляться в промінь і не торкаються кабелів на підлозі.
- Телефони під час уроку лежать у сумках, правопис слів перевіряють за друкованим словником.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему уроку й показує епіграф.

Учні: Вітаються, дістають зошити й ручки, читають епіграф про себе.

Учитель зачитує епіграф Д. Білоуса про речення, складені з найкращих слів, і повідомляє, що сьогодні клас вчитиметься будувати з цих слів правильні словосполучення.

Актуалізація 5 хв

Учитель: Ставить п’ять коротких запитань і дає по хвилині на відповідь, ходить між рядами й перевіряє записи, потім коротко зачитує правильні відповіді.

Учні: Кожен письмово відповідає в зошиті одним рядком на кожне запитання, потім звіряє свої записи з відповідями вчителя.

Запитання 1. Які бувають речення за метою висловлювання? Очікувана відповідь. Розповідні, питальні й спонукальні. Запитання 2. Чим просте речення відрізняється від складного? Очікувана відповідь. У простому реченні одна граматична основа, у складному дві або більше. Запитання 3. Яке речення називне? Наведіть приклад. Очікувана відповідь. Таке, що лише констатує наявність предмета чи явища, наприклад «Літо. Сад.» (Бондаренко, с. 176). Запитання 4. Яке речення неповне? Очікувана відповідь. Таке, у якому пропущено один із членів, зрозумілий із контексту, наприклад «Про той собор. Про людство.» (Л. Костенко; Бондаренко, с. 175). Запитання 5. Що таке синтаксичні синоніми? Очікувана відповідь. Це конструкції, що передають одну думку, мають спільне граматичне значення, але відрізняються відтінками, наприклад «Ювіляр приймає привітання від колег» і «Колеги вітають ювіляра» (Бондаренко, с. 168).

Мотивація 3 хв

Учитель: Показує на слайді три словосполучення, просить кожного одним словом оцінити, чи все гаразд, і ставить проблемне питання.

Учні: Дивляться на слайд, висловлюють здогади, чому ці вирази вважають помилковими, записують проблемне питання.

На слайді «щиро дякую вас», «чудова тюль», «комітет по захисту прав споживачів» (Тушніцка, с. 134). Учитель просить зіставити їх зі словосполученням «дякувати другові», яке є нормативним. Учні помічають, що значення зрозуміле, а форма чи прийменник порушують норму. Учитель ставить проблемне питання «Чому, добираючи залежне слово, ми не можемо поставити його в зручну форму і сказати „чудова тюль“ чи „щиро дякую вас“, хоча зміст зрозумілий усім?» і повідомляє, що клас повернеться до нього наприкінці уроку.

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності, ставить запитання, показує демонстрації поруч із тим, що вони пояснюють, перевіряє таблиці пар і підсумовує правило.

Учні: Читають текст підручника й відповідають на запитання, у парах заповнюють таблицю, спостерігають за прикладами на слайді й картках, роблять висновки про норму.

Активність 1 (7 хв). Робота з текстом підручника, Тушніцка, § 24, с. 138, та вступ до § 23, с. 134. Учні читають означення. Продукт активності записане в зошиті означення узгодження й керування. Учитель показує слайд зі словосполученнями «важлива подія», «наша земля», «п’ятий день», «написаний лист» і ті самі у формах «важливої події», «на нашій землі», «п’ятого дня», «написаного листа». Запитання. Яка частина мови є головним словом? Очікувана відповідь. Іменник. Запитання. Якими частинами мови виражено залежне слово? Очікувана відповідь. Прикметником, займенником, порядковим числівником і дієприкметником. Запитання. У чому уподібнюється залежне слово до головного? Очікувана відповідь. У роді, числі й відмінку. Висновок для запису. Узгодженням називають підрядний зв’язок, за якого залежне слово уподібнюється до граматичних форм головного (Тушніцка, с. 138). Керуванням називають синтаксичний зв’язок, за якого залежне слово вживають у тому відмінку, якого вимагає головне слово (Тушніцка, с. 138). Зв’язок із темою. За словами Н. Клименко, будівельний матеріал речення становлять слова, поєднані в словосполучення (Тушніцка, с. 134). Активність 2 (7 хв). Заповнення таблиці в парах. Таблиця має дві колонки, «Узгодження» й «Керування», і рядки «Що змінюється в залежному слові», «Від чого залежить форма», «Приклади». Продукт активності заповнена таблиця. Очікувані записи. Під час узгодження залежне слово повторює рід, число й відмінок головного і змінюється разом із ним, наприклад важлива подія, важливої події. Під час керування відмінок залежного слова задає головне слово, наприклад глузувати з товариша, обурюватися вчинком, радіти успіхові, ліки від застуди, іспит з хімії (Тушніцка, с. 138). Виняток, на який треба звернути увагу. У словосполученнях з іменниками, рід яких не збігається з очікуваним за закінченням, прикметник узгоджують за родом слова, тому правильно білий тюль, сильний нежить, гарний Тбілісі, широкий Дніпро, важка путь (Тушніцка, с. 138). Для порівняння з іншою мовою учитель пропонує дієслово розуміти латину, у польській rozumieć łacinę, і клас помічає, що в обох мовах іменник стоїть у знахідному відмінку (Тушніцка, с. 135). Активність 3 (7 хв). Спостереження за прикладами та складання алгоритму виправлення. Учні розглядають картки з помилками й відповідають на запитання «Що порушено і як виправити?». Очікувані відповіді. «Чудова тюль» порушує узгодження, правильно чудовий тюль. «Щиро дякую вас» порушує безприйменникове керування, правильно щиро дякую вам. «Навчання математиці» порушує безприйменникове керування, правильно навчання математики. «Комітет по захисту прав споживачів» містить неправильний вибір прийменника, правильно комітет із захисту прав споживачів. «Реконструкція коштувала біля двадцяти тисяч гривень» містить прийменник, уживаний у значенні іншого, правильно коштувала близько двадцяти тисяч гривень (Тушніцка, с. 134, 135). Продукт активності алгоритм у три кроки. Крок 1 визначити головне й залежне слово. Крок 2 з’ясувати тип зв’язку, чи вимагає слово певного відмінка або узгоджується в роді, числі й відмінку. Крок 3 перевірити за словником, якщо виникає сумнів. Мінікоментар про порядок слів і синтаксичні синоніми (2 хв з активності). Учитель показує на дошці «Сад затуляв дім» і «Дім затуляв сад». Учні помічають, що змінився логічний наголос і смисл. Учитель пояснює, що в українській мові переважає прямий порядок слів, нейтральний для наукового й офіційно-ділового стилів, а інверсія характерна для розмовного й художнього стилів (Бондаренко, с. 172). Одну думку можна висловити різними конструкціями, наприклад, «кетяг калини» і «калиновий кетяг», тобто керування можна замінити узгодженням (Бондаренко, с. 169).

Закріплення 9 хв

Учитель: Організовує виконання чотирьох завдань, нагадує про алгоритм, перевіряє відповіді фронтально.

Учні: Виконують завдання в зошитах, перевіряють відповіді, виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв
Учитель: Повертає клас до проблемного питання й пропонує прийом «Лист відповіді».
Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, кілька учнів зачитують відповідь вголос.

Домашнє завдання 2 хв
Учитель: Оголошує й коротко пояснює базове завдання та завдання за вибором.
Учні: Записують завдання в щоденники, ставлять запитання, якщо щось незрозуміло.

Завдання для закріплення

1. Розподіліть словосполучення на дві групи за типом зв'язку, узгодження й керування, і поясніть вибір одним реченням. Важлива подія, радіти успіхові, п'ятий день, обурюватися вчинком, написаний лист, глузувати з товариша.
Відповідь: До узгодження належать важлива подія, п'ятий день, написаний лист, бо залежне слово повторює рід, число й відмінок головного. До керування належать радіти успіхові, обурюватися вчинком, глузувати з товариша, бо відмінок залежного слова задає дієслово.

2. Спишіть, вставляючи закінчення прикметників, і поясніть, чим визначається закінчення. Сильн.. нежить, важк.. путь, гарн.. Тбілісі, біл.. тюль, широк.. Дніпро, маленьк.. поні.
Відповідь: Сильний нежить, важка путь, гарний Тбілісі, білий тюль, широкий Дніпро, маленький поні. Закінчення прикметника визначає рід іменника, який треба знати чи перевірити за словником, а не його закінчення.

3. Поставте слова в дужках у потрібній формі, за потреби додайте прийменник. Дякувати (друг), оволодівати (знання), завдати (шкода), зазнати (невдача), опанувати (професія), звернутися (адреса).
Відповідь: Дякувати другові, оволодівати знаннями, завдати шкоди, зазнати невдачі, опанувати професію, звернутися за адресою. Відмінок залежного слова вимагає головне слово, тому форму треба запам'ятати або перевірити.

4. Відредагуйте речення. 1) Зустрінемося по приїзді сестри. 2) Студентка не прийшла на заняття із-за хвороби. 3) Відбулася нарада по проблемам постачання сировини. 4) Олег і Іван дивився футбол.
Відповідь: 1) Зустрінемося після приїзду сестри. 2) Студентка не прийшла на заняття через хворобу. 3) Відбулася нарада з проблем постачання сировини. 4) Олег і Іван дивилися футбол, бо підмет, виражений двома іменниками, узгоджується з присудком у множині.

Диференціація

Сильним: Поясніть різницю в смислі між реченнями «Сад затуляв дім» і «Дім затуляв сад», складіть власну пару речень, у якій зміна порядку слів переміщує логічний наголос, і назвіть стиль, у якому така інверсія доречна.

Підтримка: Картка-опора із зразком. Головне слово «книжка» жіночого роду в орудному відмінку, тому залежне слово узгоджуємо так, з цікавою книжкою. Щоб виконати завдання, визначте в кожному словосполученні рід, число й відмінок головного слова і підберіть залежному слову таку саму форму. Для керування діє зразок. Дієслово радіти вимагає давального відмінка, тому кажемо радіти перемозі.

Домашнє завдання

Базове: Повторити означення узгодження й керування за записами в зошиті. До словосполучень порада батька, цвіт яблуні, узбережжя моря, хутро лисиці, варення з груш підібрати синонімічні словосполучення із залежним прикметником і записати їх (Бондаренко, § 14, вправа 367, с. 169).

За вибором: Скласти п’ять речень про рідне місто, у кожному змінивши порядок слів так, щоб логічний наголос упав на інше слово, і підкреслити слово з логічним наголосом (Бондаренко, § 14, с. 172).

Рефлексія

Прийом «Лист відповіді». Учні на аркушику або в зошиті письмово відповідають на проблемне питання уроку одним-двома реченнями, пояснюючи, чому не можна сказати «чудова тюль» чи «щиро дякую вас». Решту роблять усно. Двоє-троє учнів зачитують відповідь, учитель підсумовує. Зразок відповіді. Форму залежного слова визначає не зміст і не слух, а норма. Під час узгодження прикметник має відповідати роду іменника, тому правильно чудовий тюль, а під час керування відмінок задає дієслово, тому правильно дякую вам.

Джерела:

- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 168
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 168, 169
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 169, 170
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 170, 171
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 171, 172
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 172
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 172, 173
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 173, 174, 175
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 175, 176
- Українська мова (Бондаренко) 10 клас, с. 176, 177